הרב יהודה זולדן, באר יהודה – בבא קמא, עמ' 61-74

שיעור ה

"מיטב שדהו", "כסף ישיב", ואפילו סובין

(בבא קמא ז ע"א - ט ע"א)

פתיחה
א. רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע: טובת הניזק
1. זמינות במכירת המטלטלין והקרקע
2. כסף, מטלטלין, קרקע – סדרי קדימויות
ב. רב הונא ורב אסי: בחירה של המזיק
1. או כסף או מיטב, וכספים הרי הם כקרקע
2. ירושלמי: קרקע עיקר או כסף עיקר?
סיכום

פתיחה

בגמרא (ז ע"א) נאמר:

> רמי ליה אביי לרבא: כתיב "מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם" (שמות כב, ד). "מיטב" אין מידי אחרינא לא, והתניא "'[בעל הבור ישלם, כסף] ישיב [לבעליו]' (שמות כא, לד) – לרבות שוה כסף ואפילו סובין"?[1] לא קשיא: כאן מדעתו, כאן בעל כרחו.

אביי הקשה לרבא על סתירה כביכול בין פסוקים בנוגע לאופן התשלום על נזק. בפסוק העוסק בנזקי שן ורגל נאמר: "מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם" – על המזיק לשלם קרקע עידית, ובנזקי בור נאמר: "בעל הבור ישלם כסף ישיב לבעליו" – משמע שבעל הבור רשאי לשלם כסף. רש"י (ד"ה ישיב) הסביר שהמילה "ישיב" כביכול מיותרת, מאחר שכבר נאמר "בעל הבור ישלם", ודי היה לכתוב: 'בעל הבור ישלם כסף לבעליו'. מהמילה "ישיב" יש ללמוד שהמזיק יכול לשלם לא רק כסף, אלא גם שווה כסף – מטלטלין, ואפילו סובין.[2] תשובת הגמרא היא שהאמור בפסוק "ישיב" הוא כשהמזיק משלם מיוזמתו ללא דיון בעניין בבית הדין, ובמצב כזה הוא רשאי לשלם כסף או שווה כסף. לעומת זאת, בפסוק "מיטב שדהו" מדובר שהמזיק משלם בעקבות דיון ופסיקה בבית דין, ואז עליו לשלם ממיטב שדהו.

---

1 ברייתא בלשון זו אינה נזכרת בשום מקום בדברי התנאים – משנה, תוספתא ומדרשי הלכה. אמנם במכילתא (דרבי ישמעאל, משפטים – מסכתא דנזיקין פרשה יא) יש דרשה דומה: "'כסף ישיב לבעליו' (שמות כא, לד). אין לי אלא כסף, בהמה מנין? הרי אתה דן, נאמר כאן 'והמת יהיה לו' (שם), ונאמר להלן 'והמת יהיה לו' (שם לו), מה להלן בהמה אף כאן בהמה, מה כאן כסף אף להלן כסף".

2 בגמרא (ה ע"א) נזכר שיש ארבע אפשרויות של תשלומי נזיקין, וכולם נקראים "מיטב": "...בשלמא לתנא דידן תנא אבות מכלל דאיכא תולדות, אלא לרבי חייא ורבי אושעיא אבות מכלל דאיכא תולדות, תולדותיהן מאי ניהו? אמר רבי אבהו: כולן כאבות לשלם ממיטב. מאי טעמא? אתיא 'תחת', 'נתינה', 'ישלם', 'כסף'". ["תחת": בשור המועד – "שור תחת שור" (שמות כא, לו); "נתינה": בשור שנגח את העבד – "שלשים שקלים יתן לאדוניו" (שם לב); "ישלם": בשן ורגל – "מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם" (שם כב, ד); "כסף": בבור – "כסף ישיב לבעליו" (שם כא לד)].

הגמרא דנה בהצעות אחרות ליישוב הסתירה, ונאמרו שתי תשובות נוספות. האחת על ידי רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע (ז ע"ב), והאחרת על ידי רב הונא ורב אסי (ט ע"א). נעיין בדברי האמוראים הללו ובמפרשיהם.

א. רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע: טובת הניזק

1. זמינות במכירת המטלטלין והקרקע

בגמרא (ז ע"ב) השיבו רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע לקושיה של אביי:

> אלא כי אתא רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע מבי רב פרשוה:[3] כל מילי – מיטב הוא, דאי לא מזדבן הכא מזדבן במתא אחריתי. לבר מארעא דליתיב ליה ממיטב כי היכי דלקפוץ עלה זבינא.

לפי רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע ניתן לשלם מטלטלין מכל דבר, כי גם אם אין ביקוש לדבר ששולם בו במקום מסוים, יהיה לו ביקוש במקום אחר, ואף אם מדובר בסובין. אך מי שמשלם קרקע, עליו לשלם דווקא קרקע מעולה, כדי שלניזק יהיה קל למכור אותה ולהמירה לכסף, כי קרקע יכולה להימכר רק במקומה ורק על קרקע מעולה יקפצו קונים.[4]

ההבנה הפשוטה בדבריהם היא שיש שתי אפשרויות תשלום: או מטלטלין ואפילו סובין, או קרקע עידית, ואין סדרי קדימות או עדיפות. המכנה המשותף לאפשרויות אלו הוא המטרה: לאפשר לניזק להשיג בקלות כסף מזומן.

יושם לב שבדבריהם הם הזכירו את המילה "מיטב" שבפסוק אך לא התייחסו בפירוש למילים "כסף ישיב", שעליהן שאל אביי את רבא. רבנו חננאל (ז ע"ב) הסביר כך:

> "ישיב" מטלטלי נינהו, וכל מטלטלין "מיטב" קרינא ביה, דאי לא מזבין בהאי אתרא מזדבני באתרא אחרינא לבד מקרקע דליתן ליה ממיטב כי היכי דליקפוץ עליה זבינא.

לדבריו, המילה "ישיב" – כוונתה למטלטלין, וכל מטלטלין הם "מיטב" כי ניתן לסחור בהם. אם לא ניתן לסחור בהם במקום אחד, ניתן יהיה לסחור בהם במקום אחר. רבנו חננאל לא ציין סדרי קדימות או עדיפות, אלא שתי אפשרויות.

רש"י (ד"ה מיזדבן במתא אחריתי) הסביר את יישוב הפסוקים על פי רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע כך: "לא כתיב 'מיטב' אלא לגבי שדות. והכי מתרצי קראי: בשדות יתן 'מיטב', ובמטלטלים [– 'כסף ישיב'] אפי' סובין".

יש להוסיף עוד את האמור במשנה (יד ע"ב): "שום כסף, שוה כסף, בפני בית דין, ועל פי עדים בני חורין בני ברית". בית הדין מעריכים את שווי הנזק, ובית הדין מעריכים גם את שווה הכסף, כאמור בתוספתא (א,

---

3 בגמרא נאמר שרב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע באו "מבי רב ופרשוה". שניהם היו תלמידים של אביי (פסחים קיא ע"ב) ואחר כך תלמידים של רבא (בבא בתרא כב ע"א). כאמור אביי הוא ששאל את רבא, וייתכן שהסבר זה הוא בשמם, "מבי רב" – מבית המדרש של אביי ורבא. ביטוי דומה "מבי רב ופרשוה" מופיע בגמרא נוספת (עירובין יב ע"א). "מבי רב" ללא המילה "ופרשוה" מופיע במקורות אחרים (בבא קמא פט ע"א; שבועות לד ע"ב; זבחים טו ע"א).

4 התוספות (קידושין ב ע"א ד"ה בפרוטה ובשוה פרוטה) דנו "מנא לן דשוה כסף ככסף". הם ציינו את האמור בסוגייתנו ובעבד עברי (קידושין טז ע"א), ואף הסבירו מדוע היה צריך ללמוד בנזיקין ובעבד עברי לימוד מיוחד. הראי"ה קוק (מצות ראיה, אבן העזר סי' כז, א [עמ' קנג]) דן בדברי התוספות הללו וכתב: "'במטלטלין כל מילי מיטב' כדאמרינן בנזיקין בפ"ק דבבא קמא (ז ע"ב) לרב פפא ורב הונא בריה דרבי יהושע... דבאמת תמיה קצת הך סברא, איך להשוות כל המטלטלין לענין מיטב, הלא ודאי נפקא מינה גדולה יש בין חפץ טוב ויפה לדבר פחות? אלא דבנזיקין אמר הכתוב 'מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם', וענין התשלומים אנו מבינים כוונת התורה להשלים להניזק נזקו, וכמו שכתוב 'שור תחת השור', ואם כן כל מה שיתן לו אין לנו להביט על ערך החפץ מצד עצמו, רק על ערכו מצד דמיו, ומצד דמיו כל מילי מיטב, דאי לא מזדבן הכא מזדבן במתא אחריתי".

ב): "שוה כסף מלמד שאין בית דין שמין אלא מדבר שיש בו אחריות", והכוונה לקרקעות. על כך נאמר בגמרא:

> רמי ליה רב יהודה בר חיננא לרב הונא בריה דרב יהושע: תנא, שוה כסף – מלמד, שאין בית דין נזקקין אלא לנכסים שיש להן אחריות, והתניא:
> "ישיב" – לרבות שוה כסף ואפילו סובין!
> הכא במאי עסקינן – ביתמי.
> אי ביתמי, אימא סיפא: אם קדם ניזק ותפס מטלטלין – בית דין גובין לו מהן. אי ביתמי, אמאי בית דין גובין לו מהן?
> כדאמר רבא אמר רב נחמן: שתפס מחיים, הכא נמי שתפס מחיים.

יושם לב שרב יהודה בר חיננא הקשה על רב הונא בריה דרב יהושע שאמר שניתן לגבות מטלטלין. ואם כן בית הדין צריך להיזקק גם לשווה כסף, למטלטלין, לנכסים שאין להם אחריות? על כך השיבה הגמרא: "הכא במאי עסקינן – ביתמי". אם המזיק מת לפני ששילם, בית הדין יאפשר לניזק לגבות רק מהקרקע של היתומים ולא מהמטלטלין, ורק מקרקע זיבורית. הסיבה היא שהניזק נחשב לבעל חוב, ומטלטלין אינם משועבדים לבעל חוב (רמב"ם הל' נזקי ממון ח, יא). רק אם הניזק תפס מטלטלין מהמזיק לפני שמת, הוא יוכל לגבות מהם.

הדברים הללו כתובים בהמשך התוספתא (שם): "תפס הניזק במטלטלין שמין לו מהן בפני בית דין, ואפילו מן היתומים והוא שתפס מחיים". אלא שמשם ניתן להבין שניתן לשלם גם במטלטלין. לפי הסבריהם של רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע המזיק רשאי לבחור את אופן התשלום של המטלטלין ואפילו סובין, או שישלם בקרקע עידית על פי שומא של בית הדין.

2. כסף, מטלטלין, קרקע - סדרי קדימויות

נעיין בדברי ראשונים שעסקו בדברי רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע. הרי"ף (ב ע"א מדפי הרי"ף) הסביר ופסק כך:

> והאי דבעינן "מיטב שדהו ומיטב כרמו" הני מילי היכא דיהיב ליה ממקרקעי. אבל אי יהיב ליה ממטלטלי, כל מידי דיהיב ליה מיטב נינהו ואפילו סובין, דאי לא מזדבן הכא מזדבן הכא, דתניא "כסף ישיב לבעליו" לרבות שוה כסף ואפילו סובין.
> ואף על גב דפליגי רב הונא ורב אסי, הא קיימא לן כרב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע דבתראי נינהו.

בשונה מהאמור בגמרא, הרי"ף כתב קודם על תשלום באמצעות קרקע מיטב, ואחר כך על תשלום באמצעות מטלטלין. מטלטלין הם ביטוי לכסף, וכן גם שווה כסף ואפילו סובין. אין עדיפות אפוא לשלם בכסף מזומן. הרי"ף הבין את תשובת רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע שיש עדיפות לשלם קרקע עידית, אלא שאם אינו משלם קרקע עידית – יכול לשלם מטלטלין. לו כתב הרי"ף: 'ואי יהיב ליה...' בלי המילה 'אבל', היה ניתן לומר ששתי האפשרויות נתונות לבחירה. אך הרי"ף כתב "אבל אי יהיב ליה ממטלטלי", ובכך הוא דירג: תחילה – קרקע טובה, ואם לא – מטלטלין אפילו סובין.[5] לפי הרי"ף החידוש בדברי רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע ביישוב הפסוקים הוא שגם יש דירוג וסדרי קדימות. כמו כן, הרי"ף גם התייחס לפסיקת ההלכה והסביר מדוע יש לפסוק כרב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע, משום שהם "בתראי".

הרב יוסף חביבא (נימוקי יוסף, דפי הרי"ף שם) ציין לדברי הרב מאיר הלוי אבולעפיה:

---

5 הרא"ש (א, ה) הוכיח מדברי רב כהנא ורבא (י ע"ב) שאף הם סברו כרב פפא וכרב הונא בריה דרב יהושע. פוסקים נוספים כתבו כרי"ף. ראה בבירור הלכה, בבא קמא עמ' ז.

> וכתב הרמ"ה ז"ל הא דמצי יהיב ליה אפילו סובין, הני מילי היכא דלית ליה למזיק זוזי, אבל היכא דאית ליה למזיק זוזי, לא מצי דחי ליה לניזק אלא בזוזי... וכן משמע מלישנא דאמרינן הכא טעמא משום 'דאי לא מזדבן הכא מזדבן הכא', דשמעינן מינה דכולה מילתא לזמוני ליה לניזק דמי נזקיה בזוזי. וכיון דמהאי טעמא הוא, ממילא משמע דכי אית ליה למזיק זוזי מחייב למיתב ליה זוזי... וכן נראה דאי אית ליה מטלטלי וארעא, לא מצי יהיב ליה ארעא, דמטלטלי עדיפי טפי להאי טעמא לאזמוני ליה זוזי דלא צריך לאכרוזי עלייהו.

הרמ"ה דירג את אופני התשלום. עדיפות ראשונה היא כסף מזומן, זה התשלום הטוב ביותר לניזק, ואחר כך מטלטלין, ואחריהם – קרקע. נראה שהרמ"ה הבין שרב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע יישבו את הקושיה ששאל רבא את אביי, מהברייתא: "[כסף] ישיב' לרבות שוה כסף, ואפילו סובין", כשברור שהעיקר הוא תשלום כסף מזומן לניזק, כלשון הפסוק. הרמ"ה גם דייק מדברי הגמרא שהקריטריון הוא היכולת למכור ולהמיר את המטלטלין או הקרקע לכסף: "מזדבן הכא", "מזדבן במתא אחריתי", "כי היכי דלקפוץ עלה זבינא". כל אלו מטרתם למכור ולהמיר את המטלטלין או הקרקע לכסף, וכשצריך לבחור בין מטלטלין, כולל סובין, ובין קרקע, המטלטלין קודמים כי קל יותר למכור אותם.[6] כמו הרי"ף, גם הרמ"ה הבין שרב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע חידשו ביישוב הפסוקים שיש דירוג וסדרי קדימות.

הרמב"ם (הל' נזקי ממון ח, י) פסק:

> כשבית דין נזקקין לגבות הניזק מנכסי המזיק, גובין מן המטלטלין תחלה, אם לא היו לו מטלטלין כלל או שלא היו המטלטלין כנגד כל הנזק, גובין השאר מן הקרקע מן היפה שבנכסי המזיק. וכל זמן שימצאו מטלטלין אפילו סובין, אין נזקקין לקרקע.

הרב וידאל די טולושא (מגיד משנה שם) כתב:

> כשבית דין נזקקין וכו'. מבואר פ"ק (דף י"ד:) בסוגיא על פיסקא דשוה כסף, וכן למעלה באותו פרק מחלוקת אמוראין, ופסק רבינו כרב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע, וכן דעת ההלכות.

לפי המגיד משנה דברי הרמב"ם מתבססים על שני מקורות. על כך שבית הדין קובע את הדירוג, המקור הוא הוא בגמרא (יד ע"ב), ויש לגבות ממטלטלין ואפילו סובין. רק כשאין אפשרות כזאת, יש לגבות מקרקע "מן היפה שבנכסי המזיק", וזה על פי רב הונא בריה דרב יהושע ורב פפא.[7] הרמב"ם לא ציין בהלכה זו בפירוט את האפשרות לשלם בכסף. נראה שזה כלול בגביית מטלטלין, ולכאורה לפי הרמב"ם אין עדיפות לכסף על פני מטלטלין או אף סובין. אמנם בהלכה שאחריה (שם יא) כתב הרמב"ם: "שהניזק נעשה כבעל חוב" למזיק, ובכך הוא חזר על מה שכתב (שם ב, ז): "כל המשלם נזק שלם הרי התשלומין ממון שהוא חייב לשלמו, כמי שלוה מחבירו שהוא חייב לשלם". בהלכות מלוה ולווה (א, ד) פסק הרמב"ם שמלוה גובה את חובו מהלווה "עד הפרוטה האחרונה", ואם לא הספיק הכסף – גובה ממטלטלין, ואם לא הספיקו המטלטלין – גובה

---

6 כך הסבירו את הרמ"ה הרב משה רוזמרין (דבר משה – בבא קמא, עמ' קלו) והרב מרדכי שטרנברג ("כסף או מיטב", שיעורי הרב מרדכי – בבא קמא, עמ' רפ-רפג). דברים דומים על מהות תשלום הנזק מידי המזיק לניזק, כתב הרב יעקב ישראל קנייבסקי, הסטייפלר ("בענין הב לי בינונית טפי פורתא", קהלות יעקב, בבא קמא סי' ו, ד"ה ונראה לומר, וד"ה אבל), אך כתב זאת באופן כללי ולא כהסבר לדברי הרמ"ה.

7 כך הסביר את הרמב"ם הרב יוסף חביבא (נימוקי יוסף, בבא בתרא מו ע"ב בדפי הרי"ף). הרב דוד פרנקל (שיירי קרבן, ירושלמי גיטין ה, א) כתב על דברי המגיד משנה: "ואין אני רואה משם ראיה דגובין מטלטלין תחלה. ונ"ל דראייתו מסוגיין (בירושלמי שם) דלא קמיבעיא לן אלא איזה מהן עיקר, וכיון דמסיק דכסף עיקר ש"מ דגובין מטלטלין תחלה דהם נקראים כסף דקרובים לכסף וכמו שכתבו הפוסקים". לקמן נסביר שלפי הירושלמי הדיון הוא כסף או קרקע, ושם הכוונה לכסף ולא למטלטלין. בנוגע להערה שבגמרא לא משמע שמטלטלין קודמים לקרקע, כאמור בגמרא קל יותר למכור מטלטלין מאשר קרקע ומשם למד זאת הרמב"ם. בביאור דברי הרמב"ם ראה גם: הרב מרדכי שטרנברג (לעיל הע' 6, עמ' רפג-רפה).

מקרקע.[8] כאמור, הרמב"ם לא פירט בענייני נזקים (הל' נזקי ממון ח, י) שכסף קודם למטלטלין ומטלטלין קודמים לקרקע, כפי שפירט בנוגע להלוואה, וגם לא הדגיש כרמ"ה שהמדרג הוא: כסף, מטלטלין כולל סובין, קרקע, אלא רק שמטלטלין כולל סובין קודמים לקרקע. אף על פי כן נראה שלפי הרמב"ם כסף קודם למטלטלין, כי הרמב"ם רואה ערך בהבנה הפשוטה של המילה בתורה כבסיס מחייב, ואחר כך מה שנלמד בדרשות חז"ל. כך הסביר הראי"ה קוק (טוב רואי, סוכה עמ' רלא): "הרמב"ם סובר שכל מה שהוא יותר מפורש בתורה יש לו ערך יותר עיקרי, אפילו כשהכל הוא בכללו מן התורה". כאן פשט הכתוב הוא "כסף", ועל זה דרשה הגמרא "כסף ישיב" ואפילו סובין.[9]

הוכחה נוספת לכך שלפי הרמב"ם יש להקדים כסף לתשלומי מטלטלין אחרים עולה מפסיקת הטור והשולחן ערוך. הטור (חושן משפט, סי' תיט, א) פסק:

> כשבאין להגבות לניזק נזקו רואין: אם יש למזיק מטלטלין אין יורדין לנכסיו למכור קרקעותיו אלא יתן לו מטלטלין. ואפילו שיש לו כסף, יכול לשלמו בסובין, דכל מילי דמיטלטל מיטב הוא, ושמין אותו כפי מה שיכול למכרן מיד ובמקומו. ואם אין לו מטלטלין יורדין לקרקע עידית שבנכסיו.

לפי הטור המדרג הוא מטלטלין כולל סובין, ואם אין למזיק מטלטלין עליו לשלם קרקע. אין עדיפות כלל לתשלום כסף. תוכן דבריו דומה לרמב"ם עם התוספת "ואפילו שיש לו כסף, יכול לשלמו בסובין", אם כי הטור כתב בסגנון שלו.

הרב יוסף קארו (שולחן ערוך שם) לא העתיק את לשונו של הטור אלא העתיק בתחילת דבריו את לשון הרמב"ם, והוסיף אחר כך מדברי הטור:

> כשבית דין נזקקין לגבות לניזק מנכסי המזיק, גובין מהמטלטלין תחלה. ואם לא היו מטלטלים כלל, או שלא היו לו מטלטלין כנגד כל הנזק, גובין השאר מהקרקע המעולה שבנכסי המזיק. וכל זמן שימצא מטלטלין, ואפילו סובין, אין נזקקין לקרקע.
> ואפילו שיש לו כסף, יכול לפורעו בסובין, דכל מטלטלים מיטב נינהו. ושמין אותה כמו שיכול למוכרה מיד ובמקומו.

החלק הראשון של ההלכה הוא לשונו של הרמב"ם, ואילו החלק השני: "ואפילו שיש לו כסף..." הוא דברי הטור בשינוי קל. מכאן משמע שהשולחן ערוך הבין שאין כן דעת הרמב"ם, ולפי הרמב"ם כסף קודם למטלטלין אחרים.

מכל מקום הטור והשולחן ערוך, וכן פוסקים נוספים, פסקו כרב פפא וכרב הונא בריה דרב יהושע, אם כי שלא כמו הרמ"ה ושלא כמו שהסברנו את הרמב"ם.[10] גם לפי דבריהם של הטור והשולחן ערוך והפוסקים

---

8 הרב נחום רבינוביץ' (יד פשוטה שם, עמ' כ-כב) ציין שהרמב"ם פסק בעניין הלוואה כמו הרי"ף (בבא בתרא מו ע"ב בדפי הרי"ף), וציין לתשובה של הרי"ף (שו"ת הרי"ף סי' סה) שכך פסק בעקבות שאלה שנשאל.

9 כתב הרמב"ם (פירוש המשנה, כלים יז, יב): "כל מה שלא נתבאר בלשון התורה, מדברי סופרים קוראין אותו ואפילו דברים שהן הלכה למשה מסיני". הרמב"ם (ספר המצוות שורש ב) כתב: "כל מה שלא שמעו בסיני בביאור הנה הוא מדברי סופרים". הראי"ה קוק הדגים זאת בדברי הרמב"ם שכתב שבלילה הראשון של סוכות יש לשבת בסוכה ולא מספיק רק לשהות בסוכה (הל' סוכה ו, יב) ולגבי שחיטה של ספק דרוסה (הל' שחיטה ה, ג; הל' מאכלות אסורות ד, ו-ט). ראה גם: הראי"ה קוק (אוצרות ראיה, ב, עמ' 219) שם חזר על דוגמאות אלו והוסיף: "ודברי הרמב"ם מסתייעים גם מהא דארבעה אבות נזיקין דאמרינן ד'אבות קרי להנך דכתיבין באורייתא בהדיא' (רש"י ב ע"א ד"ה ארבעה), אע"ג דתולדותיהן כיוצא בהן".

10 בביאור דברי הטור והשולחן ערוך עסקו נושאי הכלים בהרחבה. לעיל ציינו את דברי הרמ"ה. על דבריו כתב המהר"ם מטיקטין (חידושי אנשי שם אות ד, ב ע"א בדפי הרי"ף): "לי הדיוט נראה לי דברי הרמ"ה תמוהים, אם כדברי הנימוקים שפוסק כרב פפא וכרב הונא בריה דרב יהושע, דהא לדידהו אפילו אית ליה זוזי יהיב ליה סובין. הכי משמע באשר"י בהך פירקין וכן כתבו התוספות בהדיא בריש פרק המוכר פירות (בבא בתרא צב ע"ב ד"ה אי

כמותם, שאין עדיפות לכסף מזומן על פני מטלטלין אחרים, ההדגש הוא שמטלטלין קודמים לקרקע עידית, "דכל מילי דמיטלטל מיטב הוא, ושמין אותו כפי מה שיכול למכרן מיד ובמקומו". המטרה היא טובתו של הניזק, שיוכל ובקלות למכור את המטלטלין במחיר טוב כדי שיהיה לו כסף מזומן. הרמ"ה והרמב"ם כתבו שיש עדיפות לשלם בכסף.

ב. רב הונא ורב אסי: בחירה של המזיק

1. או כסף או מיטב, וכספים הרי הם כקרקע

אחרי שהובאו בגמרא תשובותיהם של רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע, דנה הגמרא בהרחבה רבה בקריטריון לקביעת קרקע מעולה ובפרטים הלכתיים נוספים הקשורים לדיון זה. בהמשך (ט ע"א) הובאו דברי רב הונא:

> רב הונא אמר: או כסף או מיטב.
> איתיביה רב נחמן לרב הונא: "ישיב" (שמות כא, לד) לרבות שוה כסף אפילו סובין?
> הכא במאי עסקינן בדלית ליה. אי דלית ליה פשיטא? מהו דתימא אמרינן ליה זיל טרח זבין ואייתי ליה כסף, קמ"ל.

רש"י (ד"ה רב הונא) הסביר: "לא קשיא קראי דלעיל 'כסף' ו'מיטב'. דהכי קאמר רחמנא – או 'כסף' יתן לו, או 'מיטב' שדותיו". "קראי דלעיל כסף ומיטב" – כוונת רש"י לפסוקים שנזכרו בגמרא (ז ע"א): "כסף ישיב לבעליו' (שמות כא, לד), ו"מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם" (שם כב, ד). רש"י התכוון למילה "כסף" ולא התכוון לדרשה מהפסוק "'ישיב' לרבות שוה כסף אפילו סובין", שהרי על דרשת הפסוק הקשה רב נחמן לרב הונא, כדברי תלמיד ר"ת (ט ע"א) בשם ר"ת:

> וליכא למימר דרב הונא אתא לתרוצי פירכא דלעיל, דהא בסמוך פריך ליה מההיא ברייתא דלעיל "ישיב" לרבות שוה כסף. מפי רבי.

לפי רב הונא על המזיק לשלם "או כסף או מיטב". שתי האפשרויות טובות ועל המזיק לבחור בתשלום שירצה. יושם לב שרב הונא אמר "או כסף או מיטב". הוא לא אמר: 'כסף או מיטב' או להיפך 'מיטב או כסף'. זאת כדי להדגיש ששתי האפשרויות שוות, ואין העדפה לאחת מהן.

רב נחמן הקשה על רב הונא מהברייתא שממנה שאל אביי את רבא: "'ישיב' לרבות שוה כסף אפילו סובין", ומכאן שניתן לשלם גם במטלטלין ולא רק או בכסף או במיטב. תוספות (ד"ה רב הונא) כתבו שרב הונא אמר "או כסף או מיטב" – "וצריך לומר שלא הספיק לסיים דבריו עד שהקשה לו [רב נחמן]", ורב הונא הוא שהשיב לו שכאשר אין למזיק לא כסף ולא קרקע, רק אז הוא יכול לשלם אף בשווה כסף ואפילו בסובין. הגמרא הקשתה מה החידוש בכך, אם מדובר שאין למזיק כסף או קרקע מעולה, הרי ברור שישלם ממה שיש לו? על כך היא השיבה שיש בזה חידוש כי היה מקום לומר למזיק 'לך וטרח בכוחות עצמך למכור את שווה

דליכא), וכן כתוב בחושן משפט סי' תיט". גם הריא"ז (א, כו) חלק על הרמ"ה וכתב שהמזיק יכול לתת לניזק סובין ולא מטלטלין או קרקעות "ואפילו היה המזיק עשיר בכסף ובזהב". הרא"ש (א, ה) הוכיח מדברי רב כהנא ורבא (י ע"ב) שאף הם סברו כרב פפא וכרב הונא בריה דרב יהושע. התוספות (בבא בתרא צב ע"ב, ד"ה אי דליכא) כתבו בשם ר"י: "דקיימא לן כרב פפא וכרב הונא בריה דרב יהושע דאית להו התם (דף ז:) דכל מילי מיטב הוא אפילו אית ליה זוזי יהיב ליה אפי' סובין. ואף על גב דבע"ח אי אית ליה זוזי לא מצי מסלק ליה בשאר מילי כדאמר בהכותב (כתובות דף פו. ושם)...". פוסקים נוספים כתבו כרי"ף. בבירור שיטות הראשונים בסוגיה זו ראה הרב דוד טעביל (נחלת דוד, ט ע"א). וראה עוד: בירור הלכה בבא קמא עמ' ז.

הכסף ולשלם לניזק דווקא בכסף, לכן נאמר בפסוק "ישיב", שלא נדרש כך מהמזיק והוא רשאי לשלם עבור הנזק גם בשווה כסף – מטלטלין ואפילו סובין.[11]

יוצא אפוא שלפי רב הונא: או כסף, או מיטב, ואם אין לו אחד מהם אזי ישלם במטלטלין. בהמשך הגמרא (שם) נאמר עוד:

> אמר רב אסי: כספים הרי הן כקרקע. למאי הלכתא? אילימא לענין מיטב, היינו דרב הונא!

הגמרא דנה בדברי רב אסי, ולאחר מכן שוב חזרה:

> אלא מאי הרי הן כקרקע? לענין מיטב. אי הכי, היינו דרב הונא! אימא: וכן אמר רב אסי.

מכאן שגם רב אסי סבר כמו רב הונא: או כסף או קרקע, אם כי לא נאמר מה סבר רב אסי כשאין למזיק כסף או קרקע.

התוספות (ד"ה רב הונא) ציינו שהרי"ף פסק כרב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע, ואילו "ר"ת אין סובר כן, דמפרש שיש ג' דינין בנזקין: או כסף או מיטב ואי לית ליה אפילו סובין". המהר"ם (שם) כתב: "ורבינו תם אינו סובר כן וכו'. ר"ל דר"ת פסק כרב הונא, ודלא כרב פפא ורב הונא בריה דרבי יהושע דלעיל".[12]

סיכום ביניים

רב הונא: על המזיק לשלם או כסף שנאמר "כסף ישיב", או קרקע שנאמר "מיטב שדהו". אם אין למזיק אחד מהם, ריבתה התורה מהמילה "ישיב" שיכול לשלם בכל שווה כסף ואפילו סובין.

רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע: על המזיק לשלם לכתחילה במטלטלין בשווה כסף אפילו סובין, ואם אין לו מטלטלין משלם בקרקע מעולה.

2. ירושלמי: קרקע עיקר או כסף עיקר?

נראה שעמדה כמו זו של רב הונא ורב אסי כבר מופיעה בירושלמי (גיטין ה, א), שבו נאמר במשנה: "הניזקין שמין להן בעידית". במקום אחר בירושלמי (בבא מציעא ט, יב) נדרש: "כתיב בנזקין שיהא גובה בעידית שנאמר 'מיטב שדהו' (שמות כב, ד)". בירושלמי (גיטין שם) נאמר:

> "שדהו" פרט למטלטלין, בהן דלא בעי מטלטלין משעה ראשונה.
> והכא כהדא דתני: אין לי אלא קרקע, מניין שאם רצה ליתן כסף? תלמוד לומר "כסף ישיב לבעליו".
> מה בעית מימר, קרקע עיקר אי נימר כסף עיקר? ויחליטו לו משעה ראשונה! ואנן חמיי רבנין מחלטין לו קרקעות.

הרב דוד פרנקל (קרבן העדה שם) פירש שמהמילה "שדהו" לומדים שהמזיק משלם קרקע, ואינו חייב לשלם מיד מטלטלין. על כך שאלה הגמרא בירושלמי "והכא כהדא דתני" – אין לי אלא קרקע כי נאמר בתורה

---

11 המהר"ם (שם) הסביר את דברי התוספות: "וצריך לומר שלא הספיק לסיים דבריו. כוונתו בזה משום דכיון דהשתא מפרשינן דרב הונא בא לתרץ קראי דלעיל, אם כן תקשה לך מה תירץ הקראי במה שאמר 'או כסף או מיטב'? לכך 'צ"ל שלא הספיק...' ועיקר תירוצו היה בדעתו לסיים דקרא ד'ישיב' איירי בדלית ליה כמו שהשיב לבסוף". לדברינו רב הונא התכוון להסביר את האמור בשני הפסוקים "כסף" ו"מיטב", ולא את המילה "ישיב" שבפסוק. על כך שאל רב נחמן את רב הונא. רב הונא חי לפני רבא ואביי, ולא נראה שהכיר את הקושיה ששאל אביי את רבא "מיטב" ו"ישיב". בכך מיושבת גם הערתו של הרב שמואל הילמן (אור הישר, בבא קמא ט ע"א) ששאל על רש"י: "וקשה, כסף מאן דכר שמיה לעיל בקושיה דאביי לרבא...". ראה גם: הרב יצחק שילת (במסילה העולה – בבא קמא, עמ' לו).

12 דברי ר"ת מופיעים במקומות נוספים (ספר הישר, חידושים סי' תקנה. ראה גם: כתובות פו ע"א תוד"ה לבעל חוב; בבא בתרא צב ע"ב תוד"ה אי דליכא). בתוס' (יא ע"א ד"ה אין שמין) כתבו: "...דקיי"ל 'ישיב' לרבות שוה כסף ככסף, ואפילו סובין".

"מיטב שדהו", אך מניין שיכול לשלם כסף?[13] תלמוד לומר "כסף ישיב לבעליו". שאלה הגמרא: קרקע עיקר או כסף עיקר? ואם אין כסף ישלם קרקע, ואם קרקע עיקר – מדוע אין פוסקים שישלם מיד קרקע? אלא תחילה כותבים אדרכתא (שטר הרשאה המאפשר למחזיק בו לרדת לנכסי מי שחייב לו ולהיפרע מקרקע שלו) ומחכים אולי יהיה לו כסף לשלם. מכאן שעיקר התשלום הוא כסף, ורק אם אין לו כסף ישלם קרקע. אמנם לפי תחילת הסוגיה בירושלמי משמע שניתן לשלם גם במטלטלין, אם כי לא כתוב באילו מקרים. בירושלמי לא נזכרת בסוגיה זו ובשום מקום אחר דרשת הברייתא "'ישיב' – לרבות שוה כסף ואפילו סובין".

הדיון בירושלמי הוא בסתמא דגמרא. לא נזכר בירושלמי מי הם האמוראים שדנו בדבר, ומכל מקום דברי רב הונא בסוגייתנו (ט ע"א) "או כסף או מיטב" דומים מאוד לאמור בירושלמי, אם כי בירושלמי יש עדיפות מסוימת לכסף, וגם לא נאמר במפורש בירושלמי שהמזיק משלם במטלטלין רק כשאין לו כסף או קרקע.

בעקבות דברי הירושלמי יש לדייק עוד בהצגת דברי רב הונא בבבלי. בגמרא הובאו דברי רב הונא ואחר כך הקשה רב נחמן מ"'ישיב' לרבות שוה כסף, אפילו סובין". כאמור לעיל, תוספות (ד"ה רב הונא) כתבו שרב הונא אמר את דבריו "או כסף או מיטב" ובכך רצה ליישב את הפסוקים, "וצריך לומר שלא הספיק לסיים דבריו עד שהקשה לו [רב נחמן]". לעומת זאת, רש"י לא כתב שרב נחמן הקשה על רב הונא לפני שהוא סיים דבריו. ייתכן שדברי רב הונא הם: "או כסף או מיטב", ובזה הוא סיים את דבריו, וכאמור לעיל כוונתו ליישוב הפסוקים שנזכרו בגמרא (ז ע"א): "כסף..." (שמות כא, לד) ו"מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם" (שם כב, ד). רש"י לא התכוון לדרשה "'ישיב' לרבות שוה כסף אפילו סובין". רב נחמן הוא שהקשה על רב הונא מהדרשה "'ישיב' לרבות שוה כסף ואפילו סובין", והגמרא היא שהשיבה שאם למזיק אין כסף ואין קרקע אך יש לו שווה כסף ואף סובין, אזי הוא יכול לשלם בהם ואינו חייב לטרוח ולמכור מטלטלין ואף לא סובין כדי שיהיה לו כסף (רש"י ד"ה זיל טרח). לא נאמר בגמרא שרב הונא הוא שהשיב לרב נחמן. במקומות אחרים שבהם נאמר: "איתיביה רב נחמן לרב הונא", נאמר אחר הקושיה: "אמר ליה" – רב הונא השיב (בבא מציעא מג ע"א; בבא בתרא קמא ע"ב; ערכין יד ע"א), ואילו כאן לא נאמר כך. גם בהמשך הסוגיה, כשהובאו דברי רב אסי: "כספים הרי הן כקרקע", לא נזכר דבר בנוגע לתשלום בשווה כסף. הגמרא הסיקה שרב אסי סובר כרב הונא שעל המזיק לשלם או כסף או קרקע, ולא אמרה מעבר לזה.

כמו כן, כשתוספות הציגו את הגרסה בגמרא: "אמר רב הונא", ושדבריו מתייחסים לאמור במשנה "במיטב הארץ", הם כתבו:

> ואית דגרסי "אמר רב הונא" וקאי אמתניתין דתניא "במיטב הארץ", ואמר רב הונא דלאו דוקא מיטב אלא או כסף או מיטב. ובספר רב אלפס פירש דרב הונא בריה דרב יהושע ורב פפא דלעיל (ז:) פליגי אדרב הונא דהכא, דאינהו סברי כל מילי מיטב הוא ואפי' סובין, ורב הונא סבר דלא הוי מיטב אלא או כסף או קרקע, ופסק כרב פפא וכרב הונא בריה דרב יהושע שהם בתראי.

תוספות הציגו פעמיים את דברי רב הונא: או כסף או מיטב, ולא הזכירו את האפשרות לשלם מטלטלין ואף סובין אם אין לו כסף או קרקע.[14]

---

13 "והכא כהדא דתני" שאין חובה לשלם רק קרקע, אפשר גם משהו אחר. אך יושם לב שמכאן ואילך הדיון הוא על כסף בלבד ולא כשם כולל למטלטלין. משלב זה בגמרא עד סוף הדיון המילה מטלטלין לא הוזכרה כלל. גם קרבן העדה לא הזכיר מכאן ואילך מטלטלין. אמנם בפני משה פירש שכסף הוא שם כולל למטלטלין. אנו פירשנו את הגמרא כקרבן העדה.

14 ראשונים נוספים עסקו בכוונת ר"ת ובגרסתו: "רב הונא אמר" – חלק על דברי רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע, או "אמר רב הונא" ודבריו מתייחסים לדברי המשנה שנאמר שמשלם במיטב הארץ (ט ע"א תוספות תלמיד ר"ת; תוספות רבנו פרץ; שיטה מקובצת בשם גיליון ד"ה רב הונא; מו ע"ב תוד"ה ה"ג, ובשטמ"ק שם ע"ב בשם ר' ישעיה). הרא"ש (א, ה) כתב בהסבר הראשון שר"ת סבר שהאמוראים לא חלקו, ובהסבר השני כתב שר"ת סבר שהאמוראים חולקים, אך הלכה כרב הונא מאחר שהגמרא כתבה את התירוץ שלו בסוף הסוגיה על אף שהוא היה לפני רב פפא, ומשמע שזה התירוץ העיקרי. נראה שרש"י (גיטין מח ע"ב ד"ה מן העידית, מט ע"א ד"ה הכא) פירש

ממקור נוסף בירושלמי יש ללמוד שהמזיק משלם מטלטלין רק במצב מסוים. כנזכר לעיל, במשנה (ירושלמי א, ג) נאמר: "שום כסף, שוה כסף, בפני בית דין". בנוגע לשווה הכסף נאמר בירושלמי: "שוה כסף – מלמד שאין בית דין שמין אלא נכסים שיש להם אחריות, ואם תפש הניזק במטלטלין שמין לו מהן". נכסים שיש להם אחריות הם קרקעות, ורק אם הניזק תפס מטלטלין, בית דין שמין מטלטלין. בזה מסתיים הדיון בירושלמי בדברי המשנה בנוגע ל"שוה כסף". כאמור לעיל בבבלי (יד ע"ב) הגמרא העמידה אוקימתא שמדובר ביתומים שאביהם היה חייב לשלם עבור נזק והם משלמים רק קרקעות, ורק אם הניזק תפס מטלטלין בחיי אביהם הוא יכול לגבות מהיתומים מטלטלין. הגמרא העמידה אוקימתא זו כדי שמדברי הברייתא "שבית דין שמין קרקעות" לא יהיה קשה על רב הונא בריה דרב יהושע שסבר שמזיק משלם בשווה כסף ואפילו סובין. כאמור לעיל, בירושלמי לא נזכרה בשום מקום דרשת הברייתא "'ישיב' – לרבות שוה כסף ואפילו סובין", ומכאן גם שלפי הירושלמי רק אם הניזק תפס מטלטלין המזיק ישלם לו בהם, ובית דין ישומו את ערכם.

נראה אם כן שרב הונא ורב אסי סברו אחרת מרב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע בנוגע לתשלומי הנזק של המזיק לניזק. לדבריהם, מהפסוקים יש ללמוד על תשלום כסף או קרקע עידית, ורק אם אין למזיק כסף או קרקע משלם מטלטלין ואפילו סובין, ולא נדרש מהמזיק למכור את המטלטלין כדי להמירם בכסף.

נראה שלפי רב הונא ורב אסי בחירת אופן התשלום נתונה לרצונו ונוחיותו של המזיק, ותשלום באמצעות קרקע נחשב יותר מאשר מטלטלין, על אף שלניזק יהיה קשה יותר למכור המטלטלין ולקבל כסף בתמורה. גם מהירושלמי משמע שעיקר התשלום הוא כסף או קרקע, ואם רוצה יכול לשלם גם מטלטלין.

סיכום

בנזקי שן ורגל נאמר שעל המזיק לשלם מ"מיטב שדהו ומיטב כרמו", ובנזקי בור נאמר על המזיק "כסף ישיב לבעליו". מיטב – זה שדה עידית, מהיפה שבשדותיו, וכסף הוא תשלום מזומן. בגמרא נזכרה ברייתא, ובה דרשה: "ישיב' – לרבות שוה כסף ואפילו סובין".

אמוראים דנו באופני התשלום של המזיק לניזק בהתאם לאמור בפסוקים ובדרשת חז"ל.

רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע חלקו עם רב הונא ורב אסי מקצה לקצה בנוגע לתשלום נזיקין של הניזק:

רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע: על המזיק לשלם לכתחילה מטלטלין – כסף ושווה כסף אפילו סובין, ואם אין לו מטלטלין משלם קרקע עידית. כך פירשו ראשונים רבים. הרמ"ה, ולדברינו גם הרמב"ם, פירשו שכסף בעדיפות ראשונה, ואם אין כסף זמין ישלם מטלטלין – שוה כסף ואפילו סובין, ורק אם אין מספיק מטלטלין משלם קרקע עידית. לפיהם, הקריטריון הקובע הוא טובת הניזק. הדרך הקלה והיעילה ביותר היא שהניזק יקבל כסף או שווי של כסף – מטלטלין ואף סובין או קרקע טובה, כדי שהוא יוכל למכור את מה שקיבל ושיהיה בידו כסף מזומן.

רב הונא ורב אסי: על המזיק לשלם או כסף או קרקע עידית. שתי האפשרויות טובות ואין עדיפות לאחת מהן. לפי רב הונא אם אין למזיק כסף או קרקע עידית, הוא יכול לשלם מטלטלין ואפילו סובין. בסתמא של התלמוד הירושלמי נזכרה דעה דומה וקרובה לדברי רב הונא אם כי יש עדיפות מסוימת לכסף. גם לפי הירושלמי המזיק יכול לשלם מטלטלין, אך לא נאמר באיזה מצב. בירושלמי לא נזכר כלל הלימוד מהפסוק "ישיב כסף" ואפילו סובין. לפי רב הונא ורב אסי אופן התשלום נתון לבחירתו של המזיק.

את הגמרא שם כמו רב הונא: "שאם אין לו מעות ורוצה לפרוע לו קרקע בשומא, צריך ליתן לו מקרקע מעולה שלו".